

Суть причастя

Оригінально публікація на ЖЖ від 30.06.2020.

Містичний аспект християнського причастя несподівано має старозавітне підґрунтя.

Читаємо в Книзі Левит (17:14):

Бо душа кожного тіла: кров його, се душа його; і сказав я Ізрайлевим синам: Крові з усякого тіла щоб ви не їли, бо душа кожного тіла се кров його; кожен, хто з'їсть її, викорениться.

— У старому перекладі Куліша та Пулюя. Або в новому перекладі Турконяка:

Бо душа кожного тіла — це його кров. Тому Я сказав ізраїльським синам: Не вживайте в їжу кров з ніякого тіла, бо душа кожного тіла — це його кров. Кожний, хто її споживає, буде вигублений.

Із цього теологи висновують:

Немає жодних підстав розуміти слова про тіло й кров метафорично. У Євангелії від Івана переказується бесіда Ісуса з учнями задовго до описаних подій: "Поправді, поправді кажу вам: Якщо ви споживати не будете тіла Сина Людського й пити не будете крові Його, то в собі ви не будете мати життя. Хто тіло Моє споживає та кров Мою п'є, той має вічне життя, — і того воскресну Я останнього дня. Бо тіло Моє — то правдиво пожива, Моя ж кров — то правдиво пиття. Хто тіло Моє споживає та кров Мою п'є, той в Мені перебуває, а Я в ньому. Як Живий Отець послав Мене, і живу Я Отцем, так і той, хто Мене споживає, і він житиме Мною" (6:53-57 [Прим. пер.: у перекладі Огієнка]). Буквальність цих слів шокувала багатьох учнів: "Жорстока це мова! Хто слухати може її?" [6:60] — казали вони, і відтоді відлягли від Учителя. На Таємній вечері Ісус за допомогою хліба і вина прилучав учнів до Своєї живої (а не мертвої, відтятої від організму, як гадає чимало, почувши про це таїнство) плоті й до крові, надалі текучій по венах. Кров у Біблії вважається вмістищем душі, тотожним із життям. Тому причастя крові Христової — те саме, що причастя вічного життя, Божественного життя Христа. Апостоли невидимо, проте реально стали з Ним одним тілом. "Я — Виноградина, ви — галуззя!" (Івана 15:1-5).

Ольга Чигиринська, Олег Дорошенко. Християнство. — Харків : Фоліо, 2013. — ISBN 978-966-03-5791-4. (Уривок у моєму перекладі з російської).

Себто причастя — це не лише акт засвідчення причетності до культу, але й спасительний контакт душі смертного з Богом.

Народні колискові пісні

До вашої уваги переклад з російської авторського тексту, а також транслітерація народної мови з ярижки, викладених у статті “Народні колискові пісні” з Харківського збірника, 2-го випуску 1888-го року.

Примітка редакції Збірника

Автор цієї статті — не спеціаліст, а любитель народної поезії. Друкуючи її, редакція тим віддає данину поваги тій ширшій любові автора до народу, котра проглядається у кожному слові. Автор являє собою повчальний приклад людини, яка закінчила університет, але не тільки не розірвала зв'язки з народом, а не побоялась улітку мужицькою землеробською працею заробляти кошти на проходження взимку університетського курсу.

Вступне слово про селянські норів і недолю

Ця галузь народної поезії в нас цілковито ігнорована, між тим вона має безсумнівний інтерес і значення у тому відношенні, що є дотичною до найбільш інтимного боку селянського життя, а те є важливим тому, що селянин, особливо малорос, лишень у колі своєї сім'ї і близьких людей, у своєму інтимному житті, постає таким і тим, що він являє собою у дійсності; тут він є самим собою — селянином. Коли хто бажає вивчити і зрозуміти селянську душу і життя взагалі, той мусить спостерігати її в інтимних стосунках і її проявах; хто незнайомий із цим боком народного життя — той не знає і селянина. Колискова поезія, коли можна так висловитись, саме тому становить інтерес, що характеризує ставлення народу до такого важливого явища (у житті взагалі), як дитя.

Культурні люди, спостерігаючи поведінку селян із дітьми, здебільша доходять висновку, що ті не люблять дітей, і що кожен селянин більше дорожить своїм конем, аніж дитиною; що через пропажу коня той побиватиметься більше, ніж через смерть дитини. Уповні справедлива оцінка згаданого явища можлива лише тоді, коли людина, яка його спостерігає, поставить себе в ті ж умови, у яких те побутує. Багато що в народі, разюче для нас, було би нам більш зрозумілим і не таким жахливим, якби ми знали народ ближче і глибше, а не по самих книжках. Якби хто-небудь із здивованих культурних людей хоч на короткий час спробував, що зветься, влізти в мужицьку шкуру, тоді легко б впевнився, що слід іще дивуватися, наскільки мало грубий селянин за тої неможливої обставини життя й господарювання, у котру він поставлений невольничою силою наявних економічних відносин: невігластво, “темнота”, з року в рік і день при дні недоїдання та недосипання, а в додаток каторжний труд (у повному розумінні слова — це не перебільшення: хто бачив, той знає це), — труд через силу, донезмоги виснажний для організму, який доводить нервову систему до вищого ступеня напруги і здебільшого не дає моральної втіхи, — ось неодмінний атрибут селянського життя, ось ті умови, у котрих доводиться жити і робити селянинові; те, завдяки чому він такий надзвичайно нервозний, і чому кожне на позір дріб'язкове явище викликає зовсім невідповідні за своєю силою рефлекси; тяжкі економічні умови, які, на жаль, щорік гіршають (на що вже звернула увагу статистика, а з нею земство й уряд), відгукуються вкрай несприятливо і в народній психології і дають у результаті часом вельми

потворні прояви тої.

Цей розлад мужицької душі, якщо можна так висловитись, супутній або, точніше, викликаний розладом народного господарства, врешті відгукується в усьому, з чим тільки доводиться стикатися селянинові, — не міг він, розлад, сам собою не позначитись і на сімейних стосунках селянина, куди привнесено розладом чи точніше непривабними умовами чимало роздратування, почасти мимовільного і часом у грубих формах, навіть стосовно до дітей; але виводити з того нелюбов селянина до них щонайменше легковажно; часом, щоправда, можна спостерігати (позірне) байдуже ставлення селянина до смерті дитини, але те не значить, що він не страждає: йому просто ніколи страждати й побиватись, адже завтра може голодувати решта дітей, якщо він зараз полишить усе й не візьметься за роботу. Притім народне життя якось невблаганно так складається, що доводиться по волі-неволі миритися з усіляким горем і навчитись обмежуватися лишень простим його констатуванням: померла дитина, а значить так треба, “на те Божа воля — руки не підкладеш!” “Живому треба думати про живе” — ось звична філософія селян за всякого нещастя; філософія, вироблена віковою звичкою зносити й миритися по неволі з усілякими негараздами, що навчила його, селянина, лишень констатувати своє нещастя. За пропажі в селянина коня іноді можна почути “коли дитина помре, за дев’ять місяців інша буде, а ось коня доки ще зберешся знову купити”. Ця на позір цинічна і навіть жадлива фраза тільки на позір така, якщо ми серйозніше вдумаємося в неї і в мужицьке життя. Якщо й кажуть так селяни, то це зовсім не значить, що вони не люблять дітей. Від коня залежать, на ньому побудоване все життя і добробут цілої сім’ї, а за його гибелі вся сім’я мусить посилено працювати і надриватися почасти непосильним трудом, притім іноді тривалий час: аж кілька років, щоби знову зібратись на хазяйство й обзавестися скотиною, без котрої “як без рук”, як кажуть селяни. У даному випадку застосовні слова, котрі часто можна почути в селянському житті: “не я говорю — горе моє”. І звісно, не будь цього всеосяжного гнітючого “горя”, селянин, само собою розуміється, не сказав би того. І врешті, у саму силу умов народного життя селянська дитина має бути (та воно так і є) більш любленою і цінованою як людина у своїй сім’ї, ніж дитина в культурному середовищі: з кожним роком, з кожним днем віку селянської дитини зростає поступово і користь від неї сім’ї; між тим у культурній сім’ї (я не кажу, звісно, про винятки) період зростання дітей є періодом усіляких охань та ахань татусів і матусь; діти і тут часто є зайвим тягарем, клопотом, який привносить розбрат і розлад у сімейне життя, доводячи батьків часом до вищого ступеню роздратування, невдоволення собою.

Про зібрані пісні

Що народ любить і цінує дітей — доводить те, що він створив і присвятив їм цілу окрему поезію, не кажучи вже про те, наприклад, як любовно завжди народ ставився до “сиріток”, оспіваних у багатьох піснях.

Мені випадком удалось записати колискові пісні, співані в одному сільці Сумського повіту Харківської губернії. Само собою розуміється, що я далекий від думки, що то були всі пісні такого роду, які побутують у народі, — їх безсумнівно є ще багато, — але хочу поділитися з читачами і тою дещицею, що маю; чим багатий, тим і радий: можливо, хто-небудь доповнить тим свої записи, або надто хто-небудь забажає поділитися зі мною тим, що сам має (через редакцію), — у всякому разі небезіntересно буде всякому подивитись ті пісеньки, під звуки

котрих засинають і виростають мільйони нашого простого люду.

Колискова народна пісня доволі вдало пристосована до дитячого віку й розуміння; сюжетом їй слугують, звісно, речі, здатні зацікавити дитину, і тому, наприклад, Киця, нерозлучний друг дітей, відіграє важливу роль у багатьох піснях, — на ній вони побудовані, — причім, звісно, у кожній пісеньці варіюються дії, думки й слова Киці.

“Киця”, “Котик”, “Гулі”, “Шпак” та інші герої пісень слугують, так би мовити, зав’язкою для них і під їхнім прикриттям часто трактуються і критикуються різні явища довколишнього життя, — зазвичай ці герої мусять послужити яку-небудь службу малюкові, над котрим співають пісню, або оберігати його спокій тощо.

Пісні про Кицю-Котика

Ось пісні, де дійовою особою є Киця-Котик.

№1

Ой, кицю, кицю,
Не ходи по водицю,
Упадеш у криницю.
Пішла киця по воду
Та й упала у воду.
Кричить киця, репетує, —
Ніхто кицю не рятує.
Пішов коток рятувать
Та за вушко витягать.
Та й піймав кицю за вухо,
Та й витяг на сухо.
“Отут, кицю, обсушись,
Отут, кицю, обтрусись,
Та й будь весела,
Та й поїдем до села,
Де горілка дешева.
Виорем нивку,
Посієм материнку.
Невродила материнка,
Та вродив лопушок, —
Та пошиєм кожушок,
Та з киці знімем,
Та (Платончика) вкриєм,
Щоб тепленько було спать.

№2

Ой-ну, люлі-люлі,
Ой-ну, коту-котусю,
Займи нашу телусю,

Та пожени на пашу,
На панську толоку,
Там травиці по бока,
Там травиця і вода,
Там дівчина молода
Сидить біля віконця:
Що виведе нитку,
То пошиє свитку,
Що виведе півтора,
То пошиє рукава.

№3

Ой-ну, кіт-воркіт
На віконце скік, —
А з віконця на тинок,
А з тиночка у садок,
Та нарвемо ягідок,
Та напечем паляниць,
Та нагодуєм молодиць,
Ой, ви, молодиці,
Їжте паляниці.
А попові дочки
Їжте ягідочки.

№4

Ой, люлі-люлі,
Ой, баю-баю,
Ой-ну, коту — коту наш,
Чи ти вмієш “Отче наш”,
А я вмію лучче вас,
Бо я в попа ночував,
“Отче наш” переймав.

№5

Ой, люлі-люлі,
Ой-ну, кицю муруга,
Ходи до нас і друга,
До нашої хати
Колихати дитяти;
А у нас хата тепленька,
Дитина маленька
І спаточки раденька.

№6

Ой, люлі-люлі,

Ой, котику сірий,
Та вимети сіни.
А ти, кішко, вимий ложки —
Погуляєш трошки.

№7

Ой, люлі-люлі,
Котикові дулі,
А (Платончику) колачі,
Щоб спав і вдень, і вночі.
Уночі на печі, а вранці на лавці,
А вдень у колисці.

№8

Ой, люлі, котина,
Засни мала дитина,
Ой, ти спи, рости,
У Бога щастя проси.
А Бог тобі щастя дасть,
І здоров'я дасть,
І добру годину
Для малої дитини
У ручки і ніжки
І в головку трішки.
Пошли йому, Боже, сон,
Щоб головка не боліла,
А серденько не щемило,
Щоб дитя спало,
Спало, не плакало,
Росло, не боліло,
І спати хотіло.

Про пісню №6

Допіру наведена пісня якось особливо гарна, і вона різко вирізняється за своїм змістом: у ній стільки любові, ласки, ніжної чарівності й разом життєвої правди, що щось краще в цьому роді пісень важко й уявити, — вона цілком відповідає чи, точніше, впливає зі складу народного життя; ця простенька невигадлива пісенька, без перебільшення можна сказати, представляє собою цілу філософію селянського життя. Побажання, виказані в цій пісні, якнайбільше підходять тому суворому життю, котре чекає на селянського малюка попереду.

І справді, чого бажає селянка-мати, коли заколисує свою дитину під звуки цієї пісні? Передусім, розуміється, вона бажає їй “щастя” взагалі, котре таке манливе для всіх смертних. Затим вона більш усього бажає їй “здоров'я” і “добру годину” і притім, що особливо характерно, “у ручки і ніжки, і в головку *трішки*”. Фізичне здоров'я — це таке благо, котре, безумовно, дороге кожному, але в селянському середовищі воно має особливе значення: в

той час, коли інтелігентна людина і за поганого здоров'я здатна заробити собі на кусень хлібу й у всякому разі переб'ється хоч якось, селянин, утративши здоров'я, втрачає все: без фізичного здоров'я він — нуль у хазяйстві й унаслідок у сільському житті, побудованому виключно на фізичній праці; коли він серйозно захворів, а винайняти когось замість себе немає за що, або немає нікого більше в сім'ї, тоді господарство розорується: "без хазяїна товар плаче" — каже народ, — опускається потроху й сам селянин, і сім'я доходить до злиднів, до голоду; одужує господар — і все поступово знову повертається до колишнього стану. Фізичне здоров'я — це головна умова, основа, без котрої немислиме селянське життя, тримане на самих лише мозолях "ручок" і "ніжок" його представників. У тих останніх уся суть, саме тому їм у пісні відведене перше місце й більше значення, ніж "головці", для котрої потрібно лише "трішки". Оскільки селянин, день у день та з ранку до ночі завалений тяжкою фізичною роботою, не має ані часу, ані можливості займатися розумовою працею, котра потребує спокою і можлива тільки за деякої матеріальної забезпеченості, яка уможливорює дозвілля, взагалі за умов, котрих немає в селянина, та про які він поки й думати не може за теперішніх економічних негараздів, котрі панують у народному господарстві, а надто за теперішнього стану справи народної освіти. Врешті мати бажає дитині, щоби в неї "головка не боліла", а "серденько не щемило". Вона по собі знає, як багато в житті дістається серцю і скільки є обставин, що змушують те "щемити". Знаючи з досвіду всю непривабливість життя, котре чекає її малюка, вона так ніжно бажає, щоби хоч тепер, у невинному безтурботному дитячому віці, його серце було спокійним і "не щемило" — встигне ще настраждатись уволю.

"Щоб росло, не боліло" — бажає мати на завершення, — це бажання, звісно, природне й зрозуміле для кожної матері; дитячий вік взагалі небезпечний, оскільки слабкий, незміцнілий організм у цей час погано витримує боротьбу з несприятливими умовами життя, а в селянському житті цей вік іще більше небезпечний, ніж деінде: погане харчування (як-от соска з чорного хліба), відсутність належного одягу, погана, а часом просто жахлива гігієнічна обстановка, відсутність належного нагляду, особливо влітку в робочу пору, коли батьки по волі-неволі мусять лишати дітей комусь чужому чи навіть просто напризволяще, невігластво батьків, — все це ставить селянську дитину відразу в невідгідні умови і створює для неї на кожному кроці безліч небезпек, — результатом чого є жахлива смертність серед селянських дітей у віці від 1 до 5 років, у чому нескладно переконатись, узявши відомості про померлих у будь-якому сільському приході; якщо попри всі негаразди дитина витримає і благополучно переживе вказаний період, тоді можна бути впевненим, що вона зміцніє ще більше і буде довго жити, коли не трапиться з нею чогось екстраординарного. Притім при хворобі в селі всякий відчуває себе цілковито безпорадним і беззахисним за наявного стану організації нашої народної медицини [прим. пер.: тут йдеться про заклади охорони здоров'я загального користування]; становище селянського населення під час епідемічних хвороб іще більш тяжке, а часом просто безнадійне, що відомо кожному, хто спостерігав у селі, припустимо, хоча б епідемію дифтериту, який щорічно вбиває багато тисяч дітлахів.

Решта пісень

Перейдемо до решти пісень.

Пісня про Котика №9

Ось остання пісенька з “Котиком”, у котрій йому доводиться тепер і постраждати трохи від одної нехорошої і недоброї дівчинки.

№9

Ой, люлі-люлі,
Одна була хустина,
Та й ту вкрала дівчина,
На кукли подрала,
Дівчат подразнила,
Кукли в печі попалила
І котику головку набила.

Пісня про голубів

Затим голуб, який завжди був символом любові. Народ завжди оточує його якоюсь особливою ніжністю, оспівує в піснях, і додавання до чийого-небудь імені “голуб” або “голубка” свідчить про найвищий ступінь прихильності й любові до людини.

Колискові пісні, у котрі вкладено народом стільки любові й ласки, звісно, не могли не згадувати про голуба, і ось на сцені з’являються “гулі”.

№10

Ой, люлі-люлі,
Прилетіли гулі
Та й сіли на люлю,
А ви гулі не гудіть,
Та по хаті не ходіть
(Платончика) не збудіть, —
У нас хата маленька
І дитина маленька,
Вона спаточки раденька.

Пісня про шпака

А ось мати хоче заколисати дитину розповіддю про дрозда [прим. пер.: насправді шпака] в червоних чоботах.

№11

Ой, летів шпак
Через мак
Та й сів на воротях.
У червоних чоботях;
Треба з його чоботи зняти
Та (Платонові) дати,
Щоб пішов він гуляти,
Калину ламати,

На доріжку складати,
А з доріжки на візок,
А з візочка на торжок.

Антиклерикальна пісня

У наступній пісні з домішкою притаманного малоросам гумору описано звичний для села випадок.

№12

Ой, люлі-люлі,
Воріточки рип-рип,
А (Платончик) спить.
Воріточки впали,
Телят полякали,
Телята ревнули,
Собаки брехнули;
А люди почули
Та попу сказали,
А піп упав з полу,
Вибив собі ногу,
А попада з груби
Та вибила груди,
А дяк з печі
Вибив собі плечі,
А дячиха з хижки,
Погубила книжки.

Пісня про Кирилка

Звичайна дитяча пісенька.

№13

Ой, люлі-люлі,
Ой, баю-баю,
Ой, люлі-люлічки,
Шовкові вірвечки,
Мальовані бильця,
Срібні колокільця.
Ходім до Кирильця,
Що Кирилко поробляє,
Черевики починає
Та писемця пише,
(Платончика) колише.
Ой, люлі-люлі.

Історичні пісні

А ось, нарешті, дві пісеньки, у котрих відображені історичні традиції й спогади малоросів про козаків, татар тощо; таким чином, іще лежачи у колисці, дитина чує у вустах матері відгомін історії свого краю.

№14

Ой, люлі-люлі,
Біжить коник,
Трава дрижить,
Під коником
Козак лежить,
І поцуканий і порубаний;
Вези мене, коню,
Попід слободою,
Калиновим мостом
До дівчини просто.
А в дівчини Гапки
Смолянїї лавки.
Як сів — прикипів
І вечерять не схотів;
Од сонечка погорів,
Од вітречка почорнів.

№15

Ой, люлі,
Ой, на горі лобода,
Там ходила удова,
Хороша й молода,
А за нею татари,
Гидкі, бридкі, погані.
Хочуть вдову зарубать,
Собі мале дитя взять.
Добігає до двора.
Батько каже: “Не моя” —
Лиха година моя!

Ось усе, що маю в розпорядженні на цю мить, і чим хотів поділитися з читачем; — усе це, звісно, дуже невігадливе, хоча часом і дуже миле, хай не осудить читач, — “чим багатий, тим і радий”.

Добродій Микола Левитський.

Народні уявлення й вірування

До вашої уваги переклад з російської тексту укладача, а також транслітерація народної мови з ярижки, викладених у статті “Народні уявлення й вірування, стосовні до зовнішнього світу (Матеріали для характеристики світовідчуття селянського населення Куп’янського повіту)” з Харківського збірника, 2-го випуску 1888-го року.

Вступне слово

Попри посилення в нас в останні роки серед представників інтелігентного класу інтересу до етнографічних досліджень, доводиться казати, що уявлення освіченої громадськості про звичай й уклад простого народу досі туманні й найчастіше є результатом упередженої опінії, а не висновком із суворо досліджених фактів. Цей лан лишень трохи копнули; він іще чекає серйозної обробки.

Дух і характер народу виказуються в його світовідчутті, а те виражається в звичаях, обрядах, повір’ях, переказах, прислів’ях і різноманітних сказаннях. В усьому цьому криється джерело вірувань і філософії народу, зберігається запас його знань і мудрості, кореняться підвалини його національної самобутності.

Народні звичаї, обряди, повір’я створені всією попередньою історією народу; у них можна віднайти сліди не тільки його історичного життя, але й тих періодів його доісторичного буття, про котрі мовчить писана історія, а говорять лише могили.

Вивчивши детально народні звичаї й обряди, ви вивчите народе світовідчуття, дух народу, його характер. Ви отримаєте повне й точне уявлення про народ як самобутню національність. У звичаях виразно позначаються її відмінні риси: без самобутнього звичаю немає національності. Звичай зустрічає немовля при появі на світ, звичай не полишає його протягом всього життєвого шляху, і звичай же супроводжує його в саму могилу.

Живий пам’ятник минулого, звичай є вельми цікавим для допитливого розуму, який шукає у швидкозмінних сучасних явищах історичних основ. Поетичний переказ глибокої давнини, звичай може пробудити й задовольнити чуття митця життєвістю своїх форм і розмаїтістю картин. Освячене часом усталення особистих і суспільних стосунків, звичай стає однією з найважливіших задач вивчення правника.

Однак було б великою помилкою вважати народні звичаї, обставлені обрядами, повір’ями і забобонами, за витвори безпосередньо лише самобутньої творчості кожного народу порізно, — бачити в них вираз духовної діяльності якогось одного народу; оскільки неможливо знайти жодної національності, у побутових формах котрої не віднайти сторонніх для неї, чужорідних рис, слідів міжнародних зіткнень, запозичень іззовні, у різних періодах процесу асимілювання запозиченого, або ж слідів переробки власного під впливом привнесеного з чужого.

Однак, попри очевидність присутності в національних звичаях чужоземних елементів, пряме вказання на джерела й шляхи таких запозичень не завжди легке, а почасти, через бідність і нерозробленість потрібних для того матеріалів, зовсім неможливе.

Саме тому при зібранні й вивченні етнографічних даних, перш ніж звертатися до далеких наближень і порівнянь, необхідно міцно встановитися на рідному ґрунті ретельним дослідженням місцевого матеріалу. Затим, окрім запису з вуст народу його сказань і пояснень побутових потреб, необхідно витягти з уже надрукованих пам'ятників давньої писемності відповідний матеріал. Він може послугувати для більш правильного висвітлення наявних народних звичаїв і світовідчуття народу, взагалі вказанням тих змін у них, які внесені на очах історії у побутове життя народу часом і зміною умов суспільності.

З цього боку було б також корисно порівняти між собою сучасні сказання про одні й ті самі речі не тільки в різних місцевостях, але й з текстами тих самих сказань, записаними за кілька років до того в тих самих місцинах і внесеними у вже видані збірки, як-от Чубинського та Драгоманова.

Коли будуть докладно описані місцеві народні звичаї, коли буде старанно зібрана усна народна словесність, тоді zarazом дана буде можливість визначити в історії і в літературі ті джерела, з котрих народ почерпав свої поняття і вірування, свою філософію і свою поезію, і вказати, що в його світовідчутті належить віднести до самобутньої творчості, а що є продуктом переробки запозиченого чужого матеріалу.

Як відомо, в усну народну словесність, наприклад, у сказання про біблійні події, перейшло багато оповістей з апокрифічної літератури в дещо змінений і спрощений формі, почасти внаслідок великої поширеності їх у народі, почасти під впливом давніх місцевих переказів.

Якраз для з'ясування того, що в тих змінах належить віднести на рахунок спрощення, пристосування до понять середовища, а що належить приписати впливові булих раніше місцевих уявлень, понять, слід усяку народну розповідь записувати з буквальною точністю. Тому, зустрічаючи при дослідженні народного світовідчуття якісь на позір пусті, наївні чи то грубі, дикі, чи то навіть безглузді й беззмістовні погляди та поняття, не слід ставитись до них зі зневаженням, а належить, подібно природодослідникам, уважно вислухувати, точно записувати і всебічно вивчати, оскільки за позірною безглуздістю може іноді ховатися дорогоцінна для характеристики народного побуту риса із первісної культури або факт, здатний сприяти рішенню одного з питань про давні міжнародні зносини.

Пропоновані тут матеріали для характеристики світовідчуття селянського населення Куп'янського повіту складають тільки незначну частку присутніх у народі уявлень і вірувань, стосовних до зовнішнього світу. Щоби вичерпати цей предмет у межах навіть одного повіту, необхідне сприяння більшого числа осіб, порівняно з тим, яким я можу скористатися.

Наведені матеріали частково записані мною особисто у місті Куп'янську, частково повідомлені мені з повіту, а саме зі слободи Арапівки вчителем місцевого початкового училища М. Д. Скубаком, із селища Преображенського вчителькою Х. У. Сильченковою та з села Ново-Миколаївки вчителькою О. О. Склобіпською. Вважаю вельми приємним обов'язком виказати їм усім тут мою щирю вдячність за їхнє безкорисливе сприяння.

У відомих збірках Чубинського й Драгоманова наведено чимало подібного матеріалу, але, зібраний із великого району, цей матеріал занадто, так би мовити, розпливається по обширному простору, а тому не дає виразного уявлення про світовідчуття малороса визначеної місцевості. Щоб отримати більш чітку і правильну картину селянського духовного

життя, селянського світовідчуття, потрібно звузити межі дослідження, потребується вичерпати якомога повнішим чином побутове життя однієї місцевості, однієї слободи, одного хутора чи навіть однієї селянської сім'ї. Коли будуть написані десятки етнографічних нарисів побуту окремих селянських сімей, коли з'являться докладні етнографічні описи хуторів та слобід, — ось тоді й будуть дані для загальних висновків, для правильного судження про те, що ми звемо духом і характером народу. Звісно, всебічне вивчення світовідчуття народу у його нинішньому вияві: у звичаях, обрядах, піснях, повір'ях, переказах, легендах, казках, прислів'ях — вповні доступне тільки місцевим мешканцям, переважно сільському духовенству, сільським учителям, учителькам, фельдшерам і фельдшеркам, особливо тим з них, хто походженням своїм приналежить до місцевого суспільства, для якого місцева жива народна мова є своя рідна мова. Точно записана, вона надасть багатий матеріал для діалектологічних і взагалі лінгвістичних досліджень. Маючи на увазі таку потребу, надані в цьому збірнику матеріали виклав зі збереженням говірки розповідачів і розповідачок.

Петро Іванов, 20 липня 1887 року (за старим стилем), місто Куп'янськ.

Народні уявлення й вірування, стосовні до зовнішнього світу

Небо

Небо далеко за морями опускається краями на землю; з чого воно складається — невідомо.

Сонце

Сонце — око Боже, розміром з увесь світ.

Сонце з мужиків. Воно нагору зайцем біжить, а по рівному і як уже спускається на море, тройкою коней летить.

Як сонце ще первий раз зійшло, так люди стали на нього плювати та й покам'яніли. Ото вони тепер койде стоять камінними бабами.

[Примітка перекладача: Таке пояснення походження скіфських бовванів є явним переосмисленням біблійної легенди про перетворення на соляний стовп дружини Лота під Содомом].

Місяць

Місяць — людина. Був колись цар Папарим; він і тепер живий: у рік 12 разів народжується і 12 разів помирає.

Коли Ісус Христос народився, цар Ірод, бажаючи згубити Його, почав ганятися за дівою Марією. Одного разу Богородиця, переслідувана Іродом, вбігла у хату до одної жінки, у котрій було в цей час лежаче в колисці немовля того ж віку, що й Ісус Христос. Діва Марія схопила те немовля, закинула його в розтоплену піч, а на його місце поклала свого Сина; жінці сказала, щоби вона не хвилювалась щодо свого сина, бо він буде жити, і щоб на питання Ірода, чиє дитя в колисці, відповіла, що то її син, а сама сховалась. Ірод зайшов у хату й спитав у господарки, чи не заходила до неї жінка з грудною дитиною. Господарка відповіла,

що не бачила ніякої жінки з дитиною; а на питання, чиє немовля в колисці, відповіла, як звеліла їй Діва Марія. Коли Ірод пішов, Пресвята Богородиця вийняла з печі закинуте нею туди немовля; воно було живе і навіть не отримало ані найменшого опіку. Коли те немовля виросло, його назвали царем Папаримом.

Цар Папарим і тепер ще живий: живе він на Сіянській горі, і як місяць молодий, то і він молодий; а як місяць старий, то і він старий, та сідий, як молоко. Цар Папарим взнає від Бога, яка ціна на хліб, або на скотину, і розказує людям. Поки люди були праведніші, то він узнавав через кожні три дні; а як тепер люди стали грішні, то він взнає тільки через шість день.

[Примітка перекладача: Схоже, ця історія є відлунням поганського переказу про Коляду, котра щороку тікає й криється від Мари, щоб розродитись у сховку новим сонцем].

Повня — око Боже. У Великдень два брати, Каїн та Авель, пішли на скотний двір дати скоту корму. Тут вони про щось засперечались, і старший брат Каїн схопив вила, наколов на них Авеля і підняв вгору. На згадку людству про страшний гріх, братовбивство, Бог помістив Каїна на Місяць, з вилами в руках і з нанизаним на них Авелем.

На місяць не слід показувати пальцем: усохне; а якщо вказав, то для запобігання біді, необхідно його вкусити.

При виді Молодика треба стати лицем на восток, положити три земних поклони і три рази прочитати: "Молодик, як бик! Тобі на сповня, мені на здоров'я; тобі на світі світити, мені на світі жити; тобі гострі роги, мені воли та корови!"

Побачивши новий місяць, обертаються до сходу і читають молитву Господню.

Вікно проти місяця зачиняй, а то, як підсвіте, будеш сонний ходити.

Намагаються зобачити новий місяць з правого боку, і притім маючи гроші або принаймні ключі.

На Молодику треба садити редиску — вся буде молода; як посадиш після першої четверті, пропаде четверть семен, після другої — половина пропаде, після третьої — три четверті пропаде, а к кінцю місяця хоч і не сади.

Щоб був повний мак, повні гвоздики, треба сіяти на повнім місяці.

День і ніч

Як сонце дійде до кінця землі, опускається вниз під землю і світе тим людям, бісоголовцям (песиголовцям), що там живуть.

Господь знає, що нам, мужикам, літом більше робити і більше треба їсти, так і сотворив нам влітку великий день, і їсти положено чотири рази, а зимою менше роботи, менший день і менше їсти.

Затемнення сонця й місяця

Коли оборотень летить по небу й ухватить сонце або місяць, тоді стається затемнення.

Як сонце або місяць міняться, так проси або царства, або щастя.

Затемнюються сонце і місяць — це, значить, вони міняються, бо мінялись тоді, як Господь умирав.

При виді затемнення сонця або місяця взагалі кажуть: “щось буде недобре”.

Звізди

Як ніч настає, янголи світять каганці, щоб було видно.

Назви сузір'їв: Плуг, Віз, Чепіга, Волосожар.

Скільки на землі людей, стільки зізд на небі, і тільки хто вмере, то зараз його зізда і покотиться; котру убачивши, хрестись і кажи: “Царство небесне!”

Звізди — це янголи порозчиняли віконця в небі, та й дивляться.

Звізди — душі: блискучі — праведних, тусклі — грішних.

Як пада зірка, так це янгол летить за душею помершого.

Нам кажеється, що падають зізди, а то відьма їх знімає з неба і бере собі.

Звізди падають у великій кількості на сушу — до падежу скоту або заразливих хвороб.

Як родила Діва Марія Ісуса, тоді й зізда родилась із неба.

Молочний шлях — Гусиня дорога.

Комети

Як коли показуються на небі комети, це, значить, Господь нам грішним посилає ізвіщення против чогось.

Віха (комета) являється проти страженія [прим. пер.: битви?], або проти мору.

Грім і блискавка

Коли гримить грім, кажуть, що пророк Ілля їздить по небу у вогненній колісниці, і коли він починає вертати назад, то стається блискавка.

Як молнія блисне, кажи: свят-свят-свят. Щоб грім не убив і не спалив, держи в краснім углі страшну свічку і свячену вербу.

Пророк Ілля їзде на колісниці по небу і завідує всіми громами; їх всіх громів дванадцять.

Грім од колісниці святого Іллі, а молнія од стріли, то Ілля пуска в диявола, як той біга і дражне його.

Що Бог запале, то не слід тушити.

Пужарю од грози гріх тушити, та його і не втушиш, бо то Божий вогонь, хіба кислим молоком, якщо тільки попадеш в те місто, де стріла опустилась.

[Примітка перекладача: Недоторканність небесного (Перунового) вогню є очевидним реліктом язичницької доби. Водночас мотив із колісницею навпаки видається запозиченням із книжності через значну схожість з античним сюжетом].

Пішов мисливець у луг на полювання, і захватив його там дощ з грозою; мисливець сховався під дерева. Дивиться він і бачить, що, як тільки блисне блискавка, з болота вискакує якась звірина, стає рачки й дражниться, а як починає гриміти, швидко ховається у воду. Піймав мисливець зручну хвилину, прицілився в того звіра, вистрілив і вбив. Явився тієї ж миті до нього сивий старець із золотою рушницею і каже: "Поміняймося рушницями; я ось кілька не стріляв зі своєї рушниці, не міг убити того звіра, якого ти з першого разу вбив зі своєї рушниці. Якщо моя рушниця тобі не сподобається, то через рік приходь сюди, ми розміняємось". Мисливець радо погодився помінятися, але потім, прийшовши додому, одумався: сховав золоту рушницю, побоявшись, що хто-небудь, побачивши його з такою дорогою рушницею, подумає, що він дістав її, убивши якогось пана. За рік мисливець знову зустрівся зі старцем на тому ж місці; вони розмінялись рушницями, однак тепер рушниця мисливця стала кращою, ніж була.

Навесні при першому гуркоті грози, дівчата вмиваються з тильного боку руки, наливаючи воду не на долоні, а згори, і витирають собі обличчя чимось червоним, щоб бути здоровими і красивими. А також при перших ударах грому молодиці і дівиці піднімають спиною віз іззаду, щоб у жнива спина не боліла.

Грім стається від того, що янгол б'є стрілою нечистого духа, і коли янгол ударить, тоді й чути грім; тому під час грози дітям не слід рити ямки на дорозі, бо нечистий дух ховається у ямку. Під час грози ховається за людину, тоді янгол, вбиваючи диявола, вбиває разом із ним і людину, а тому під час грози належить читати молитву: "свят, свят Господь Саваоф, сповни небо і землю славою Твою!" Тоді диявол не наважиться підійти до людини.

Коли блискавка виблискує, це Господь на хвилинку відчиняє Небеса і світло їхнє блискає.

Тучі й хмари

Тучі такі, як холодець

Із води й землі тучі; вони підіймаються вверх, як дим.

Туман

Туман — земля париться.

Райдуга

Райдуга — труба, котрою Ілля бере воду з річок, озер.

Райдуга воду бере на дощ.

Райдуга спускається одним кінцем у річку або колодязь, набирає води і розносить її по всьому небу, від чого і йде дощ.

Райдугу Господь посила, щоб дощ не залив землі.

Дощ, град, сніг

Дощ — вода, натягнута райдугою з морів, озер та річок.

Першим весняним дощем мочи голову — “не буде боліти”.

Дощ, град і сніг посилає Господь.

Народні прикмети до дощу: кури кудахкають; ластівки літають низько; горобці купаються в пилу; сіль сиріє; блохи сильно й часто кусають; дрімається.

Град — кара Божа.

Коли йде град, це Бог виганяє нечистих духів з неба і б'є їх градом; духи же падають на землю, і на яку ниву духи впадуть, то на тій ниві і хліб буде побитий.

Для відвернення граду та для його припинення викидають із хати на подвір'я або навіть на дорогу помело, лопату і кочергу; притім говорять: “Град, бий нашу лопату, бий нашу кочергу, не бий нашої ниви”! Град, який випав, збирають у якусь посудину і, коли той перетвориться на воду, бережуть її, а коли заболять зуби або очі, то вмимаються тою водою, — хворість минає.

Сніг — перемерзлий дощ.

Народні прикмети: глибокі сніги — до врожаю. Випадає сніг на ожеледицю — буде неврожай.

Іній

Якщо на Різдвяних святках до Хрещення буде “вишар” (іній) на деревах, то наступний рік буде сприятливим для бджільництва.

Мороз

Мороз посилає Бог.

Прикмети: як коло сонця, або коло місяця круг, буде здоровий мороз.

[Примітка перекладача: очевидно, йдеться про гало].

Буде здоровий мороз: як дим із верха йде прямо вверх, як сніг хрустить, як жар в пічці жевріє, як кішка лежить на теплому, прикривши ніс лапою.

Вітер

На чотирьох сторонах за морями стоять чотири янголи з трубами і дують;

Якби не моря, то вони б і гори, і доми, і все, що ні є, поздували б.

Вітер губатий і вусатий чоловік. Як дме губами, або двига потихеньку вусом, то й вітер невеличкий, а як дужче, той вітер більше; а як ододме здорово губи, та як затріпа вусами, так тоді ото піднімиться буря.

[Примірка перекладача: Тут упізнаваний образ духа вітру Посвистача (Стрибога)].

Не розривай мурав'їної кучі, а то буде вітер.

Вихори

Іде дух Господній і дух лукавий, і Господній дух розганяє дух лукавий; од його і буває вихор.

Вихор — чорт жениться. Як іде вихор по дорозі, то скоріше звертай і хрестись. Як маєш в це врем'я ніж, то кинь його в вихор, послі на ножі побачиш чортову кров.

Вихор приписують до дій нечистої сили. Щоби заколоти нечисту силу, слід увіткнути ніж у середину вихру; потім, увіткнувши ніж, побачиш на нім кров.

Вихор — це або шуте, або сердиться диявол.

Як що вихор підніма, так воно уже нікуди негоже, хіба продати його і то так, щоб купець не знав, яке воно; а на ті гроші можна купити тільки дьогтю на мазку коліс. Отам диявол уже викрутиться!

Раз чоловік віяв, а вихор і піднявся, та й закрутив йому рядно; чоловік плюнув, поправив рядно, та й оп'ять почав віяти. Вихор у другий раз скрутив рядно, той оп'ять плюнув; а як уже в третій раз вихор піднявся, чоловік розсердився, ухватив ніж і кинув у нього. Сюди, туди — ні вихру, ні ножа. Душа чоловіка зараз почула гріх і стала томиться. Довго чоловік нудився, а далі пішов до попа й одкрив свій гріх. Піп сказав: "Тоді ти спокутуєш свій гріх, як найдеш вихра". Чоловік і пішов шукати. Ходив, ходив, а далі зайшов в ліс і знайшов хату; ввійшов у неї, а там сидить чоловік та й питається:

— Чого ти тут ходиш?

— Та шукаю вихра.

— Нащо він тобі?

Той і розказав йому усе.

— А визнаєш ти свій ніж? — питається вихор.

— Узнаю.

— Ну, якщо визнаєш, так бери його зразу, то прощен ти будеш, а як не визнаєш, вічно мучиться будеш, — і повернув к ньому боком.

Чоловік зараз і взяв свій ніж, якраз по колодочку загнаний в бік вихру. Він як хвате, та зараз і вирвав. Ну, каже вихор: "Прощаю тобі, ти спокутував свій гріх".

Земля

Земля уявляється у виді млинця, котрий тримається на рибі-киті.

Земля держиться на воді та на рибі. Як та риба повернеться, так весь світ стоне, а як тільки поворушиться, так тоді земля труситься.

Їхав Господь Сававох [прим. пер.: Саваоф] на ковчезі, а лукавий виліз із води; от Господь і питається: “Що ти таке є?” А лукавий одвічає: “Я — лукавий”. Господь і каже йому: “Що є під водою?” А лукавий одвічає: “Земля”. Господь оп’ять каже лукавому: “Будь моїм товаришем, достань мені землі!” Лукавий поліз в воду, достав землі Богу, а собі напхав повен рот, на те, що така думка: побачу, що буде ділати Бог, те й я. Бог взяв землю і почав сіять по воді (Так і з’явилась земля). Лукавий ніяк не удерже в роті землі і каже Богу: “Не можеться мені — лізе земля з рота!” А Бог одвічає: “Ригай, будуть гори, долини і кургани”. Лукавий почав ригати — і стали гори, кургани і долини. Тоді Господь і каже лукавому: “Іди на облака, а як зійдеш, умий руки і тріпни, то до тебе являться і товариші”. Лукавий так і зділав, то їх із одного стало й багацько.

Гори, прірви і кургани

Диявол заспорив з Богом, що вип’є всю воду з моря і виїсть весь пісок. От як він напився води і нажрався піску, його і обдуло: він став блювати та ото і навергав гори.

Як зійдеться гора з горою, буде страшний суд.

У прірвах водяться злі духи.

У прадавні часи жили дикі люди, котрі наносили високі круглі кургани, і через них і били руських; а ями в землі — це житла тих людей. Кургани ж низькі, подовженої форми, містять у собі скарб.

Гори, пропасті, долини, трясовини стали від того, що як люди розслабились, так і свята земля стала м’яка, а дощ, як йде, та й розмива її, та й робляться там пропасті, гори, трясовини, долини, що я казав.

Море

Море родилося із мужиків. То море, що окружа землю, кипить, як у чавуні вода. В йому живуть люди фалярони з чоловічою головою, а з риб’ячим хвостом. Фалярони колись жили на землі, а як вели войну з асирянами, так, гнавшись за ними по морю, потонули: хто з них хоть і вирнув, та не спом’янув Бога, а сказав: «Ах конь мой, не подався!» — і той на дні оставсь. Матроси кажуть, що вони і тепер впливають і співають, або кричать: «Ах, коли той страшний суд буде?!»

[Примітка перекладача: Очевидно, що сюжет є переосмисленням біблійної історії про Вихід євреїв із Єгипту. Назва ж “фалярона” ймовірно є контамінацією слів “фараон” і “фаля” (хвиля)].

Море дна не іміє.

Земля як стала рости, ще сперва, а між єю почала потрішки пробиваться вода та, що тепер під землею, трішки-потрішки та й зібрались ключі, ріки, болота і море.

У болотах тільки чорти водяться.

В воду гріх плювати. Послі праздника Іллі не можна купаться: голова буде боліти.

Хрещенська, йорданська, стрітенська “непочата вода” взагалі взята з річки або колодязя до схід сонця, має велике застосування у народній медицині, переважно використовується від “уроків”, “зглазу”.

Ріки

Річки з людей.

В одного чоловіка було два сина: Дон Іванович і Донець Іванович. Батько більше любив меншого сина і хотів його посилати в лучче місто. От приходе Дон Іванович і каже:

— Благослови мені путь, батюшка.

— А хто ти? — питає батько (він, бач, був слаб на глаза).

— Я Донець Іванович, — підманув старший син.

— Ну, іди ж ти очеретами, садами, лугами і хорошими містами.

Той і полився річкою Доном.

Приходе другий, а батько і каже:

— Я ж тобі вже назначив місто?

— Ні, батюшка, ти не взнав по голосу; то був старший брат.

— Ну, ділять нічого, — сказав отець. — Іди ж ти високими містами, горами і попід Святими горами.

Той і полився річкою Донцем.

Вогонь

На вогонь нельзя плювати: губи поприщаться. Не грайся вогнем...

Вогні на кладбищах — клади.

[Примітка перекладача: йдеться про блукаючі вогні, які утворюються при згорянні метану на болотах і кладовищах].

Огонь не знаю відкіль сперва взявся; тільки як був Потоп, так він заховався в кремінь, а люди якось взнали та й почали бити залізом кремінь, та й добули огню.

Огонь — янгол; на нього гріх плювати, а то нападе огник.

Як на огонь плюватимеш, так на тім світі будеш гарячу сковороду лизати.

Огонь оказав Господь. Раз Господь поступив до одного чоловіка з міри молотити.

Помолотив, а віять ніяк: вітру ще, бач, не було; він взяв запалив. Полова згоріла, а зерно осталось. Люди побачили, як Бог очищав зерно од полови, і собі стали запалювати, тільки в них і зерно згоряло; тоді Бог і послав їм вітра.

Огні на кладбищах — то янголи являються на могили праведників померших.

Вогні на болотах — то чорти світять очима. Якщо вогні показуються на воді, то значить, що на тому місці хтось утонув.

Царство тварин

Воли, корови, вівці, коні

Воли і вівці — благословенна животи́на за те, що як ховався від жидів Христос в яслях, воли рогами сіна на його накидали, а вівці своєю шерстю прикривали; а лоша́дь проклята за те, що мордою все сіно скидала.

Биків, корів, лошадей сотворив Господь, а кіз, овець, собак, кішок понаділував лукавий; тільки вони були у нього не живі, то Господь оживив їх і оддав людям. Собаки були голі, а лукавий дав їм теплу одежу за те, що як колись жили перві люди в раю, а коло за́прещеного дере́ва була прив'язана собака, та й допустила лукавого зірвати яблуко і дати Єві.

Коли отелиться корова, беруть теля і, внесши в хату, злегка труть мордою його об піч і кажуть: “Буде здорове і гладке, як піч!” Не слід гладити по спині телят і лошат, бо вони тоді не виростуть.

До великих свят дають скотині кращого і в більшій кількості корму. Напередодні Різдва Христова рогата худоба говорить між собою людською мовою, одначе не слід підслуховувати ту розмову.

Корова

Коли корова отелиться першим телям, просвердлюють у неї в правому розі дірочку, насипають туди освяченого на Великдень маку і забивають отвір у розі кілочком із клечаної осики, що була на Трійцю над воротами. Тоді жодні чари відьми не зможуть нашкодити цій корові.

Як така корова буде вже з телям, так тоді сиплють по ній свяченим маком і приказують: “Коли ти цей мак весь позбираєш, тоді мою корову позобаєш!” Така корова не боїться вже відьми.

Коли корова дає молоко з кров'ю, слід пізно ввечері набрати з трьох колодязів води і поставити її на ніч на дах сарая, де корова, а вранці окропити тією водою корову і дати решту їй випити.

Щоби відьми не доїли корів, треба “в Клечальну неділю встромить в тин загороди осику”.

Коли в корови опухає вим'я або в інших місцях з'являються на тілі пухлини, слід обводити навкруги цих пухлин і притискати їх нагрітим точильним бруском, знайденим десь у полі й потім під Великдень освяченим.

При здутті в корови живота дають квасу з хроном і камфорою.

Від за́прету [за́крепу] дають конопляну олію.

Більмо в оці — задувати в око сіль.

Кінь ірже — до вісток; спотикається під вершником — до невдачі.

Знайдену конячу підкову прибивають на порозі крамниць, трактирів, щоби привернути й

утримати більше покупців і відвідувачів.

Коли принесуть із церкви паску [прим. пер.: тут йдеться про старосвітський папушник — подову паску, прикрашену візерунками з тіста], то, знявши прикрашальну шишку, шукають у ній шерстинки; якої барви знайдеться на шишці шерстинка, такої масті скотина й коні будуть по двору.

Коза

Раз ішов Христос, а коза із-за куща плигнула і махнула на його рогами. Господь злякався і прокляв її. Тоді ж він і дав їй це ймення.

Відьма ніколи не відбирає в кози молока.

Козлів тримають у конюшнях, щоби домовик по ночах їздив на них, а не на конях.

Свиня

Свиня із жидівки. Раз одна жидівська сім'я скушала Христа: замазали матір свою в піч та й кажуть Спасителю: "Коли ти — Бог, узнай, хто в нас в печі замазаний?" "Свиня з поросятами" — каже Господь.

"От і не вгадав!" — закричали жиди.

Коли відслонили піч, а воно і справді вийшла з печі свиня з поросятами. Од того жиди і тепер не їдять свинини: вони щитають її своїм м'ясом.

Щоб свині жирні були, так треба на Великдень їм всього свяченого дати; а щоб не хромали і не дохли, треба петровським жостером годувати і в помийниці залізо держати.

Собака

Ярчук — собака-первак; у нього єсть вовчий зуб. Ярчука змалу трудно вберегти від відьми, бо вона все мусує його стрибити, щоб не мішав він їй до корови ходити.

Собака виє мордою до землі — до покійника, мордою вгору — віщує пожежу.

Вовки

Перебіжить вовк дорогу — до щастя. Коли з'являється багато вовків, то буде голод.

Кішка

Коли праведний Ной, рятуючись від Потопу, увійшов у Ковчег зі своєю сім'єю та з усілякими тваринами, то "лиха личина" задумала погубити їх усіх. Диявол перетворився на мишу і почав прогризати стіну Ковчега, щоб затопити його. У цей час лев, що жив у Ковчегу, чхнув і вичхнув кішку, котра піймала й з'їла мишу. З того часу і ведуть свій рід кішки, а до Потопу їх не було.

[Примітка перекладача: Цитата вище не транслітерована з ярижки, як решта, а перекладена з майже чистої російської].

Не спи з кішкою — жаби заведуться у голові.

Їдучи, не бери з собою кішку — кінь здохне.

Как кішка перебіжить дорогу, то скоріш попллюй тричі, а то не буде щастя.

Як кішка вмивається — будуть гості, і якщо при тім лапа у неї буде холодна, то чужі, а якщо тепла, то рідні.

Як кішка напакосте в краснім углі — буде горе.

Не слід віддавати кішкам риб'ячих кісток, бо, як кішка — крадійка, риба не буде ловитись.

Ведмідь

Ведмідь із чоловіка.

Раз іде Господь, а чоловік хотів його злякати та як закричить: "Be!" Бог розгнівався і сказав: "Бути ж тобі ведмедем".

Як ведмідь спину потопче, то ніколи вона не болітиме.

[Примітка перекладача: Мертвим не болить].

Ласка

Якщо ласиця перебіжить через ногу лежачої рогатої худоби або коня, то вони скульгавіють на ту ногу.

Зінське щеня

Не руш зінського щеняти, а то в очі плигне.

Той, хто задушив великим і безіменним пальцями зінське щеня, може лікувати горлові пухлини без ліків, лишень надавивши пальцями.

Заєць

Якщо заєць перебіжить комусь дорогу — бути біді; щоб уникнути нещастя, треба на тому місці три рази перекинутись через себе.

Миші та щури

Щоби миші не винищували хліб у амбарах і засіках, треба на Маковія (1-го серпня) принести освяченої води і, ввійшовши з нею у хлібний амбар, окропити засіки і сказати: "Миші і щури, не ходіть сюди: вас маковійська вода всюди повбива".

Кажани

У церквах того водиться багато кажанів, що коло церков завжди залишається багато крихт від пасок, котрі з'їдають звичайні миші, які від того перетворюються на кажанів.

Птахи

Кури

Курей нельзя святити на Великдень, бо вони виривали Христа, як Він ховався од жидів; а ніжок так зовсім не їдять.

Як співа куриця, так її треба зарізати, бо вона віщує нещастя. А як хто, так перекида її од стола до порога, і чим прийдеться: хвостом чи головою до порога, — те й рубають, так воно на тим і окошиться.

Щоб кури рано сідали висиджувати яйця, у переддень Різдва господарка розпускає своє волосся, бере до рук горщик з кутею, лазить із ним по лавках до самого покуття та квокче; затим саджає всіх своїх дітей — одного за вухо, другого за чуб, третього за ногу, — примовляючи: "щоб були чубаті, щоб були вухаті, що були волохаті".

Якщо кури ввечері, йдучи на ночівлю, кудахають, то це до нещастя, а якщо кудахають зранку, йдучи з ночівлі, то це до благополуччя.

Півень співа на порозі перед гостями.

Ластівка

Як ластівка зів'є гніздо під хатою, то це тому дому щастя, і його не годиться розоряти.

Як пролетить ластівка попід коровою, так молоко в ній стане кров'ю. Його треба вилити під глухий край воріт.

Якщо розорити гніздо ластівки, то вона неодмінно підлетить під корову, через що корова стає порченою, молоко її перетворюється на кров.

Хто уб'є ластівку, на того нападе ряботиння. Не Преполовіння ластівка купається.

Горобець

Горобці прокляті, бо як жиди Христа мучили, вони кричали: "Жив, жив, жив!"

Коли Ісуса Христа розпинали, то горобці сіли на хрест і почали кричати: "Жив, жив!" Тоді один із воїнів ударив Спасителя списом у бік. Бог прокляв горобців і сплутав їх, тому вони тепер не можуть бігати по землі, а лишень стрибають.

Ремез

Гніздом ремеза підкурюють скотину і людей від рожі (бешихи).

Зозуля

Зозуля — жінка. Як кує зозуля, так це вона плаче по умершому сину.

Зозуля — віщий птах, вона здатна віщувати, скільки кому літ жити.

Якщо вперше почуєш крик зозулі, маючи при собі гроші, то і цілий рік будеш при грошах; а якщо в ту мить у тебе не трапиться в гамані грошей, то цілий рік буде в тебе їх брак.

Як ця птиця прокричить на голий ліс, буде плохий урожай хліба.

Зозуля — це дівчина, обернена на птаха прокляттям батька.

Дятел

Як ця птиця стука в святий угол хати — бути покійнику.

Сорока

Як сорока скрекоче у дворі — будуть гості.

Ворон

Ворон кричить на даху — бути біді.

Сич

Своїм криком сич віщує смерть.

Як одуд клює в стіну, або сич кричить на оселі, то в тій сімні хтось умре.

Голуби

Під чиєю стріхою водяться голуби, того дім не згорить.

Голубів не ріжуть, а в них відривають голівки і заavidують на стріху, щоби голуби водились.

[Примітка перекладача: відірвані голови родичів — дивний спосіб привабити птаха].

“Гади”

Змії

Раз Господь плюнув на землю, із слюни його і поробились всі гади: змії, ящерики, жаби.

На Руфа гадюки виповзають із землі, а на Воздвиження входять у неї, “тільки земля не прийма тих гадів, що укусили чоловіка, і вони лезять по дорогам, поки хто уб’є”.

Засушену гадюку носять на шиї од лихорадки, поки загублять.

Це творіння лукавого і зуби у їх такі, як у його.

Тому, хто побачив гадюку, що нападає на жабу, треба взяти ясену паличку й відігнати гадюку цією паличкою.

Хто матиме таку палочку, той не постраждає від напрасни.

Вуж, що водиться в домі, приносить тому домові щастя.

Вуж любить молоко, навіть доїть корів, але це не шкодить їм, а навпаки в них молока більшає.

“Іди, жінко, в Ковчег” — каже Ной. Жінка стоїть, бо сатана, заховавшись в її юпці, не пуска. Довго кликав її Ной, а далі як крикне: “Та іди ж, сатана!” Тоді жінка ввійшла в Ковчег, а з нею і сатана. “Ну, тепер потоплю всіх” — дума сатана. Провертів він дірку у дні і сам в неї вискочив, а ужака взяв та й затулив її хвостом. За це Ной і помазав його краскою по голові, щоб люди не боялись його.

Якщо побачив змію з червоними ріжками (то цариця змій), то розстели на її дорозі червоний пояс, вона лишить на ній свої ріжки.

Твердять, що поміж пастухами є такі, що можуть за бажанням збирати грою на сопілці до себе змій і навіть наказувати їм кидатись на людей по слову “коси”.

Жила одна шинкарка, яка лікувала від укусів змій. Називаючи змій жіночими іменами, як-от Марфа, Марія, вона скликала їх і дізнавалась, яка з них укусила людину. Якось у таку годину в шинку опинився солдат. Він став сміятися з легковір'я мужиків і запевняти, що змії, які приповзли до шинкарки, неотруйні та беззубі, і на підтвердження своїх слів узяв одну з тих змій, але вмить був укушений нею, тож і сам був змушений звернутися по допомогу до ним висміяної шинкарки.

Якщо гадюка переповзе людині дорогу, то з тою людиною неодмінно станеться лихо.

Як жаба укусе чоловіка, так і лікарства нельзя найти, прямо горе людині. Не бери жаби в руки, а то вона в вічі присне, або на руки, від чого нападають бородавки.

Земляні жаби перед дощовим днем не скачуть по землі, а ходять і бігають.

Убивши жабу, не перевертай її черевцем догори, бо інакше буде Бога лаяти.

Черепаха

Черепаха з курки. Дочка їла жарену курку, глядь — іде мати. Дочка взяла накрила курку тарілкою і сховала. Як мати пішла додому, дочка знову за курку, аж там лазе черепаха.

Знайшовши гніздо з яйцями черепахи, вбивають навколо нього кілки, щоби черепаха не могла залізти в своє гніздо, і вичікують, допоки вона не принесе “розрив-траву”, яку вона неодмінно принесе, щоби зруйнувати огорожу довкола гнізда. Тоді лишається тільки взяти цю “розрив-траву” і закласти під шкіру на долоні. Достатньо одного доторку такої руки до замку, щоби будь-який замок відперся.

Йорж

Йорж, який трапився в першому вилові, — до невдалого промислу.

Бджола

Зосим і Саватій винесли бджолу з гори в Росію...

А вона і каже Богу: “Я буду кусать людей, щоб вони умирали”. А Господь одвіча: “Як через тебе будуть умирати люди, то тебе ніхто не буде держать. Як укусиш, то і умирай сама. Ти, пчолка, подібна будеш свічі і канону”. От бджола як укусе кого, пусте жало, то зараз і сама умирає.

Сарана

Сарана — Божа кара.

Цвіркун

Своїм криком цвіркун виживає жильців з хати.

Жук

Дзижчить жук — до непогоди.

Комар

Багато комарів — до врожаю овочів.

Мошка

Багато мошки — до врожаю грибів.

Муха

Мухи зимою в хаті — к покійнику; кусаються літом — к дощу.

Муха не спорте брюха.

Мухи й блохи плодяться з гною.

Воша

Воші заводяться з тіла чоловіка від журби.

У мене, як здохла кобила, а я як вдався в журбу, так і напали воші.

Воші нападають від дурної води і від нужди.

Гріх тому, хто на вікні б'є вошу: в ту хату і янголи не полетять.

Блохи

Блохи кусають на дощ.

Таргани

Де ця нечисть заведеться, то позови письменного, хай напише на стінах навхрест: "Тут святий Свиридон", — то зараз вони і удеруть.

Піймай двох тараканів, зв'яжи до купи і кинь на середохресній дорозі до схід сонця, від сього также помандрують.

Павук

Як павук спускається над столом, будуть гості — рідня, а як так де — чужі.

Павук спускається на плаття — отримаєш листа.

Рак

У темні вересневі вечори, наваривши каші з узятого потайки на млині зі ступи пшона, дівки закопують на місці зборів сільської молоді ту кашу з живим раком у землю, а потім вбивають у те місце зуб із борони і надягають на нього витушку, навколо якої стають у самих сорочках, причім кожна дівчина вертить витушку, приговорюючи, щоб так коло неї крутились хлопці.

Царство рослин

Всі дерев'я сажав і сіяв Господь.

Осика

Коли Юду Зрадника почала мучити совість, він пішов у ліс, щоби повіситись; але на якому дереві він не вішався, воно нагиналося до землі, і він не міг повіситись. Врешті він побачив осику, лежачу через глибоку яругу, на ній він і повісився.

Осика проклята Богом, і на ній навіть без вітру тріпотить листя.

Осика проклята за те, що на ній Юда Ябеда повісився.

На Трійцю у ворота загороди або у вугол сарая, де тримають корів, втикають осику, щоби вберегти корів від відьом.

Осиковий кілок вбивають у могили жінок, яких за життя вважали відьмами, щоби вони не виходили з могил.

Липа і бузина

Липовий і бузиновий квіт п'ють, як чай, від застуди.

Жито

Подвійний колос жита давай коровам і вівцями, щоб приводили по двійко телят або ягнят.

Сей рожь хоть в золу да в пору.

*Сей овёс, как лягушки покажут нос.
Сей просо красно, когда небо ясно.
Гречиха черна, сей, как погода хмарна.*

[Примітка перекладача: не переклав, оскільки цей вірш явно російського походження].

Весь хліб посіяв Господь, а лукавий ходив за ним та плював, од того виріс бур'ян.

По створенню людини, коли людей стало багато на землі, і їм було нічого їсти, відкрилась гора, повна борошна. Те борошно й їли, скільки хто хотів, а борошна все не меншало; але коли борошно почали брати купці і стали продавати його, тоді Бог закрив ту гору. Хоч її потім усю зрили, але борошна вже в ній не знайшли.

Як кінчають жито жати, так оставляють кущик його Іллі на бороду, і пшениці — Спасу.

Хрін

Хрін, освячений на Великдень, клади під скирти хлібу — миші не нападуть.

Капуста

Коли висаджують із розсадника капустяну розсаду на гряди, то, посадивши першу рослину в грядку, жінка сідає обік нього на грядці і каже: "Будь велика, як я!" Потім, узявшись за голову, продовжує: "І тверда, як ся голова". Затим, посадивши другу рослину, перекидає між ними невеличкий новий горщик, а якщо немає нового, то вживаний, але зате накритий білою ганчіркою, і закінчує словами: "Щоб біліла, як сей горщик".

Щоб була гарна капуста, так на Іллю до схід сонця треба вийти на капусник з здоровим новим горшком, кружити ним над грядками і казати: "Ілля, Ілля, завивай голов'я!"

Огірки

Огірки садять на Праву середу (Переполовіння), щоб праві (прямі) росли. Посадивши огірки, відшукують десь під дорогою старий личак, тягнуть його звідти ногою на город чи баштан, де посаджені огірки, і кидають його там, щоб огірки плелись.

Щоб був урожай на огірки, то, як побачиш первий з них цвіточок, безпремінно треба зав'язати його ниточкою, тоді буде багато зав'язу.

На Вербній неділі не годиться бакші садити, а на Клечальній — полоти, а то огірки будуть гіркі.

Дині та кавуни

Дині та кавуни слід саджати в понеділок, щоби зав'язався перший квіт.

Соняшники, картоха і табак — диявольське зілля.

Мак

Мак слід сіяти на Середохресний тиждень у середу до схід сонця, хоч би й по снігу.

Взагалі ж городину слід сіяти чи саджати в перший день нового місяця.

Полин

Цієї рослини не люблять русалки. Тому щоби позбутися русалок, коли ті нападуть, що трапляється у четвер на Троїцькому тижні, слід тільки сказати: “полин” — вони вмиль розбігуться.

Полин і будяк сіяв лукавий.

Петрушка

Як сієш петрушку, так треба сміятися, щоб хороше уродила.

Морква

Освятити на Великдень моркву, порізати її потім на кружальця, висушити і підкурювати хворого на курячу сліпоту, так щоб дим заходив у вічі хворому — допомагає.

Льон

Щоби вродив чистий льон, слід сіяти його чоловікові в одній сорочці, без штанів, а якщо в штанах, то з вареними почищеними яйцями в кишенях, інакше льон буде перевитий з “ленчицею” (повитицею).

До дня Івана, 24 червня не слід їсти плодів з дерев та кущів, наприклад, вишень, аґрусу, а полуницю та суницю можна, оскільки деревні плоди до цього дня у владі диявола.

Русалонька

Оригінально публікація на ЖЖ від 22.06.2020.

Як напевно ви знаєте, слов'янські русалки не мають хвостів і жодного стосунку до моря, позаяк є духами річок.

Ким же є русалонька Аріель?

Кое-где в Малороссии знают еще особых морских русалок с рыбьим хвостом вместо ног. Эти русалки носят особые имена: фаляроны и мемозины.

Зеленин Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественною смертью и русалки. — Москва : Индрик, 1995. — С. 148. — (Традиционная духовная культура славян) — ISBN 5-85759-018-3.

То море, що окружа землю, кипить, як у чавуні вода. В йому живуть люди фалярони з чоловічою головою, а з риб'ячим хвостом. Фалярони колись жили на землі, а як вели войну з асирянами, так, гнавшись за ними по морю, потонули: хто з них хоть і вирнув, та не спом'янув Бога, а сказав: «Ах конь мой, не подався!» — і той на дні оставсь. Матроси кажуть, що вони і тепер впливають і співають, або кричать: «Ах, коли той страшний суд буде?»

П. И. Народныя представленія и вѣрованія, относящіяся къ внѣшнему міру // Харьковскій Сборникъ : литературно-научное приложение къ «Харьковскому Календарю» / Харьковскій Губ. Ст. Комитетъ. — Харьковъ : Типографія Губернскаго Правленія, 1888. — Вып. 2. — С. 90. (Транслітерував цитату з ярижки)

Очевидно, що сюжет є переосмисленням біблійної історії про Вихід євреїв із Єгипту.

СІНЬОВИТИ

Оригінально публікація на WordPress від 01.07.2022.

Сіньовити (серб. сеновити — укр. тінистий, від сѣнь) — назва дерев-святинь у південних слов'ян. За свідченнями Вука Караджича, існувало повір'я, що людину, яка зрубала таке дерево, у покарання настигне хвороба або навіть смерть.

Шанування дерев було загальнослов'янським явищем у язичницьку добу. Священими могли бути дуб, липа, клен, явір, в'яз та ясен. Вважалося, що дуб, дерево Перуна, притягує блискавки. Натомість липу, якій приписували цілющі властивості, вони начебто оминали. З ялівцем, а у східних слов'ян — березою, був пов'язаний культ померлих. Волоський горіх був деревом потойбіччя та відьомства. Також існували вірування про граб та тис.

Під такими деревами здійснювались релігійні ритуали. Зокрема, за свідченням візантійського імператора Костянтина Багрянородного, руси в X столітті, перетинаючи Дніпрові пороги, виходили на острів святого Георгія (Хортицю) та приносили там у жертву живих птахів під якимось великим дубом. Навколо дерева вони встромляли в землю стріли та викладали хліб або м'ясо. Ці дії могли бути обрядом жертви зброї Перунові або ворожінням на результат військового походу, подібним до полабського ворожіння на списках.

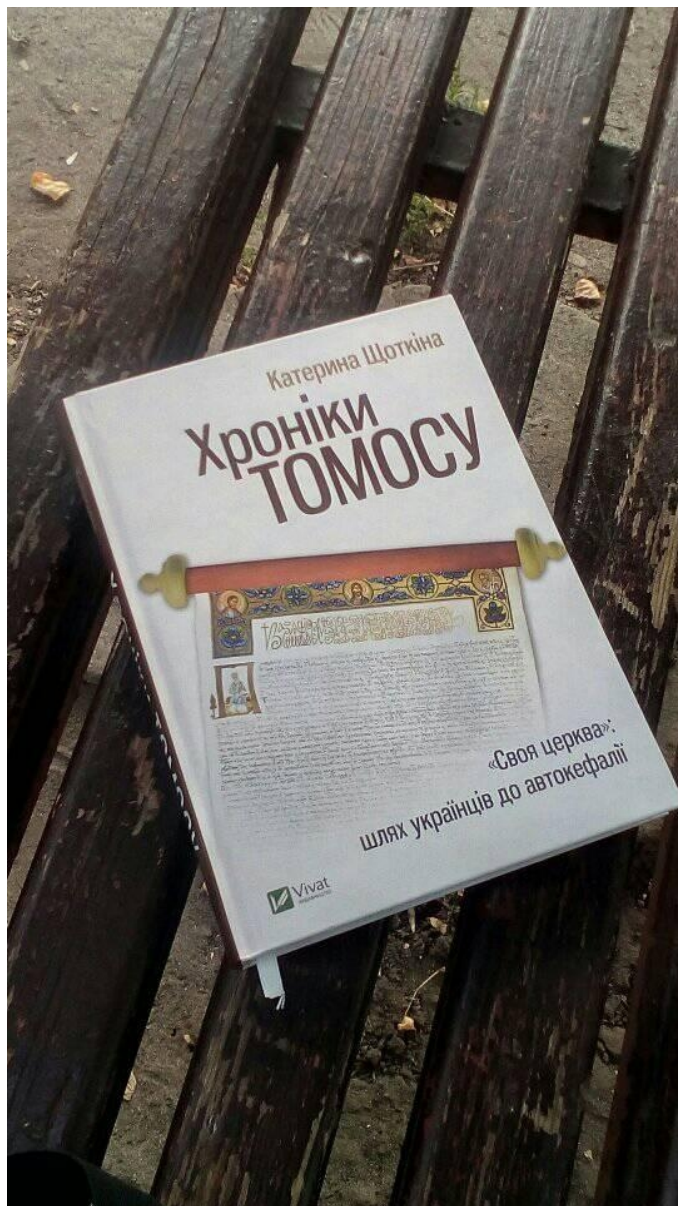
У сербському фольклорі збереглись рештки анімізму, пов'язані з деревами. Зокрема вірування про священні дерева — сіньовити, — які є прихистком для демонічних істот (наприклад, вештиць, віл). Зазвичай це якесь прикметне дерево: криве, роздвоєне, розташоване біля води тощо. Вважають, що людина, яка випадково засне під сіньовитом, захворіє, а хворий, який умисно переночує там, навпаки одужає.

Джерела:

- Гейштор Александр. Слов'янська міфологія / Пер. з польськ. — К. : ТОВ «Видавництво „Кліо“», 2014. — С. 210-212. — ISBN 978-617-7023-22-6.
- В. Б. Колосова. Флора фольклора: сербская этноботаника // Традиционная культура : научный альманах. — 2014. — № 2. — С. 177-181.
- Йокич Ясмينا. Страх перед святыней — культ святых деревьев в сербской традиционной культуре // Традиционная культура : научный альманах. — 2013. — № 4. — С. 135-143.

Про шлях до Томосу

Оригінально публікація на ЖЖ від 20.01.2022.

Зрозумів, що давно дочитавши «Хроніки Томосу», так і не дав відгук про книжку.

Це добрий побіжний огляд української церковної історії і так само добрий аналіз сучасної російської церковної політики. Звісно, трохи апологетичний, але не надто. Зауважу, що у книзі є «вода», зокрема повторювання тез у різних розділах. Зате автор досить влучно звертає увагу на ключові моменти нещодавньої історії та точно змальовує настрої різних її періодів.

Я очікував, що книжка, написана до події, буде значно слабшою, тож був приємно здивований. Must-read для тих, хто хоче розібратися з чехардою з патріархами, митрополитами і національними церквами, що коїлась у першій половині 90-х.

Ватвечір або традиції новорічних обходів серед ватників

Замітка 2015-го року, опублікована на ЖЖ 14.01.2022.

Починається все ще за день чи більше до Святого та Щедрого вечорів. Кумпанії ватників купчаться та активно обговорюють, хто ж піде колядувати, щедрувати та посівати у цьому році. Зазвичай усе зводиться до зловтішного очікування закритих дверей, бо «хто ж у таку економічну ситуацію відкриватиме». Що цікаво, ситуація ця в них «така» завжди: хоч за Покращень-вже-сьогодні Януковича, хоч за Порошенкового Життя по-новому. Хіба що ще при Кучмі хтось з них ризикував відчинити ті кляті двері. При цьому у своєму буремному антирадянському юнацтві багато хто з цих ностальгійників за СРСР і сам колядував, щедрував і посівав (якщо стаття дозволяла).

Потім настає сам вечір. Двірний дзвінок розривається, але двері залишаються закритими. Ватник акумулює злість, роздратування. У цьому сенс, адже завтра свято — Ватранок! У Ватний ранок фуфайники розходяться по своїм роботам, і в кращих традиціях пізнього СРСР, починають теревені. Навипередки вони розповідають один одному скільки ж разів «ломилися» до нього ті кляті костюмовані жебраки; що жодному не відкрив; які ж в нього змордовані нерви; а в випадку з посіванням — який же він, бідолага, невиспаний.

Так і живемо: олів'є, горілка, жадоба, відлюдкуватість, злість.

Класний український художник benji451 нарешті завершив роботу над ілюстрованим виданням “Світогляду українського народу” / “Ескізом української міфології” Івана Нечуя-

Левицького!

Ми вдячні ЗСУ та кожному причетному за можливість доробити і поширити цю працю. Сподіваємось, читання і перегляд ілюстрацій принесе вам стільки ж задоволення, здивування і захоплення, скільки нам приніс процес роботи над нею.

Щоб отримати електронну версію книжки, необхідно пожертвувати Госпітальєрам щонайменше 100 ₴ (реквізити за [посиланням](#)) і надіслати квитанцію або скриншот переказу за допомогою [гугль-форми](#). Файл книжки буде надіслано на електронну пошту, вказану в формі.

Друкований примірник!

Важливе оновлення! Відкрилось нове українське видавництво – [Velorum Publishing](#), – орієнтоване на створення естетичної ілюстрованої книги. [На сайті видавництва можна придбати](#) матеріальний примірник ілюстрованого “Ескізу української міфології” Нечуя-Левицького. У книзі подано текст зі збереженням авторської орфографії. Видання містить понад 30 малюнків Дари Горної.

Не всяка дурість від росіян

Оригінально публікація на ЖЖ від 19.01.2021.

При всій моїй прихильності до ПЦУ і її предстоятеля, не можу промовчати, коли з політичного мотиву поширюють неправду. Мова про оцю заяву:

У нашого народу такої традиції, пов'язаної зі святом Богоявлення, не було. Ані етнографи, ані історики ще до середини ХХ століття не фіксували нібито «традиційних» масових пірнень українців у крижану воду з нагоди свята Хрещення Господнього. Немає описів такого дійства ані у давніх джерелах, ані у дослідженнях про традиції козацької України, ані у спогадах людей старшого віку. Деякі історики пов'язують такий звичай з нашими північними сусідами, росіянами, у яких було прийнято пірнати в холодну воду після лазні, а також із поширенням ідей загартування організму, як частини здорового способу життя

— [Не традиція і гріхи не змиває: ПЦУ розвіяла міф про необхідність пірнання на Водохреще.](#)

На противагу наводжу уривок інтерв'ю з представником академічної фольклористики:

Звичай пірнати в ополонку (звичайно, не голяка, а у вбранні, як, зрештою, і на Поливаний понеділок) фіксується по всій території сучасної України (до речі, є цей звичай і в інших християнських слов'янських народів, зокрема, болгар, сербів, македонців) щонайменше з першої третини ХІХ століття – відколи почались етнографічні дослідження. Згадки про нього зустрічаються у працях Михайла Максимовича й Павла Чубинського, а також польського етнографа Оскара Кольберґа. Водночас, річкове купання зовсім не було обов'язковим: у селах без водойм поблизу йшли обливатися до криниць. Гуцули ж мали звичай умочувати в освячену воду лише постолі – аби в році, що настав, не мати проблем із ногами.

— [Олена Чебанюк \(Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України\).](#)

Не всяка дурість має російське походження.

Однак дійсно — гріхи не змити водою, навіть свяченою. Всепрощення буває в житті християнина лише раз — під час одноразового хрещення. Тому пірнати є сенс лише з міркувань моржування й поваги до традицій. Сакрального сенсу в тому дійстві нема.

Update: Стаття по темі: [“Чи купалися українці на Водохреще?”](#)

Павло Чубинський, який у 1870-х роках очолив широкомасштабні етнографічні експедиції українськими губерніями Російської імперії, описав купання в одному із сіл Канівського повіту: “Після водосвяття деякі молоді селяни купаються в ополонці, для здоров’я, а інколи стріляють по кілька разів у повітря і таким чином “очищення від гріхів світові сповіщають”.

Шубін

Оригінально публікація на ЖЖ від 22.10.2020.

Кумедно. Загадка походження імені «шубіна» давно розкрита, але в україномовній літературі, тому росіяни й російськомовні манкурти без роду й племені досі фантазують про випалювання метану і шубу.

Прозвище духа, по-видимому, происходит от слова «шуба», и намекает на густую шерсть, которой он якобы покрыт, словно шубой. Обилие волос на теле — характерная черта восточнославянских духов природы: водяного, лешего, полевого. Есть и другие версии происхождения названия. Одна из легенд говорит, что это рабочий, некогда из-за подлости товарищей погибший от взрыва метана. По другой версии, это фамилия одного горного мастера, имевшего талант предугадывать опасные ситуации под землей. Согласно ещё одной версии, наиболее близкой к правде, Шубин — это специальный рабочий-газожёл, выжигавший скопления метана на шахте. Рабочий-газожёл в XIX веке ходил в овчинном тулупе, вывернутом мехом внутрь, с обезжиренной кожей, и буквально факелом поджигал

газо-воздушную смесь в выработках, предупреждая взрывы газа. Также есть поверье, что Шубин — это душа погибшего горняка, блуждающая по забоям, что не противоречит версии о душе погибшего рабочего-газожёга.

Маячня зі статті «Шубин (мифология)» російськомовного розділу Вікіпедії.

Прообразом шахтарського біса Шубіна міг стати реальний Шубін — перший великий власник шахт у Кадіївці (Луганської області), яка раніше називалася Шубінкою. Старики-шахтарі про цього Шубінка розповідають таке: «Жадний був до грошей, мов біс, жорстокий теж, як біс. Так він і зберігся у пам'яті шахтарів — „шахтарський біс“. Матері лякали ним дітей. Саме життя було бісівським».

Українська народна поетична творчість / ред. М.Т. Рильський. — Київ : Радянська школа, 1965.

Потомственого цукрозаводчика й вугільного магната, чия лиха слава пережила пам'ять про нього самого, звали Сергій Миколайович Шубін.

Два кольори мої, два кольори... або інцест по-українськи

Українська народна поезія дуже багата оберненням людей в квітки і зілля. Про квітки братик-та-сестричка українська пісня розказує, як один козак знайшов собі гарну дівчину і оженився з нею. Побравшись, вони почали розпитувати одне другого про свій рід. Козак признався, що він попенко з Київа на прізвище Йваненко, а дівчина призналась, що вона з Київа попівна на прізвище Йванівна. Тоді вони розійшлися по горах і стали квітками братик-та-сестричка: брат став жовтим листком, а сестра синім. Хто вирве ту квітку, той спом'яне їх і помолиться за них Богу. В другій пісні тією квіткою обертається мати з дочкою. Одна молода вдова породила двох синів, дала їм сама ймення Йвана та Василя, поклала в корабель і пустила на море. На вісімнадцятому році пішла вдова по воду і побачила, що до берега припливають два молоді донці. Вдова сподобалась одному й піша за нього заміж, а дочку віддала за другого. Довідавшись, що донці її сини, вона стала синім цвітом, а дочка жовтим.

Метаморфози // Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. — Київ : Центр учбової літератури, 2020. — С. 69. — ISBN 978-611-01-1596-6.

Дід Мороз

Оригінально публікація на ЖЖ від 18.07.2020.

У сучасній Україні прийнято вважати, що персонаж Дід Мороз є цілковито чужий і накинтий українській культурі більшовиками. Насправді це не зовсім так. Адже його коріння — язичницьке, а тому має стосунок до давніх спільних вірувань слов'ян. Навпаки християнські сенси і назви часто є накинутим Церквою маскуванням для більш давньої поганської обрядовості.

Ось, що пише про Мороза Нечуй-Левицький:

Щоб забезпечити собі урожай хліба од темних зимових сил, народ сповняє деякі жертвенні обряди Морозові і Дюді: хазяїн, кидаючи ложку куті під стелю, просить до себе вечеряти Мороза, щоб він не поморозив хліба, а на Білорусі, на Меланки, після вечері зоставляють на столі кілька ложок куті для Дзюді (Дюді), бога зими, діда з білим волоссям і з білою бородою, щоб він не шкодив морозами.

Дюдя — те саме, що мороз. Див. Словар Грінченка або СУМ-11.

«Морозе, морозе! Йди до нас вечеряти, та не поморозь жита, пшениці й всякої пашниці».

Коляда // Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. — Київ : Центр учбової літератури, 2020. — С. 40. — ISBN 978-611-01-1596-6.

Виправдання появи Діда Мороза на непідконтрольній росіянам Галичині (мова про п'єсу 1924 р. з часопису «Молода Україна») самим москвофільством, як на мене, є непереконливим. Тим паче на тлі кампанії з викорінення різдвяних звичаїв у СРСР, від якої потерпав у 1920-ті і Дід Мороз.

1927 року в СРСР розпочалася антирелігійна кампанія, Різдво з радянського календаря викреслили. Впав у неласку й Дід Мороз. Газети його лайливо звали «религиозным хламом». «Ребят обманывают, что подарки им принес дед-мороз, — стверджував автор тогочасної пропагандистської брошури. — Господствующие эксплуататорские классы пользуются "милой" елочкой и "добрым" дедом-морозом еще и для того, чтобы сделать из трудящихся послушных и терпеливых слуг капитала».

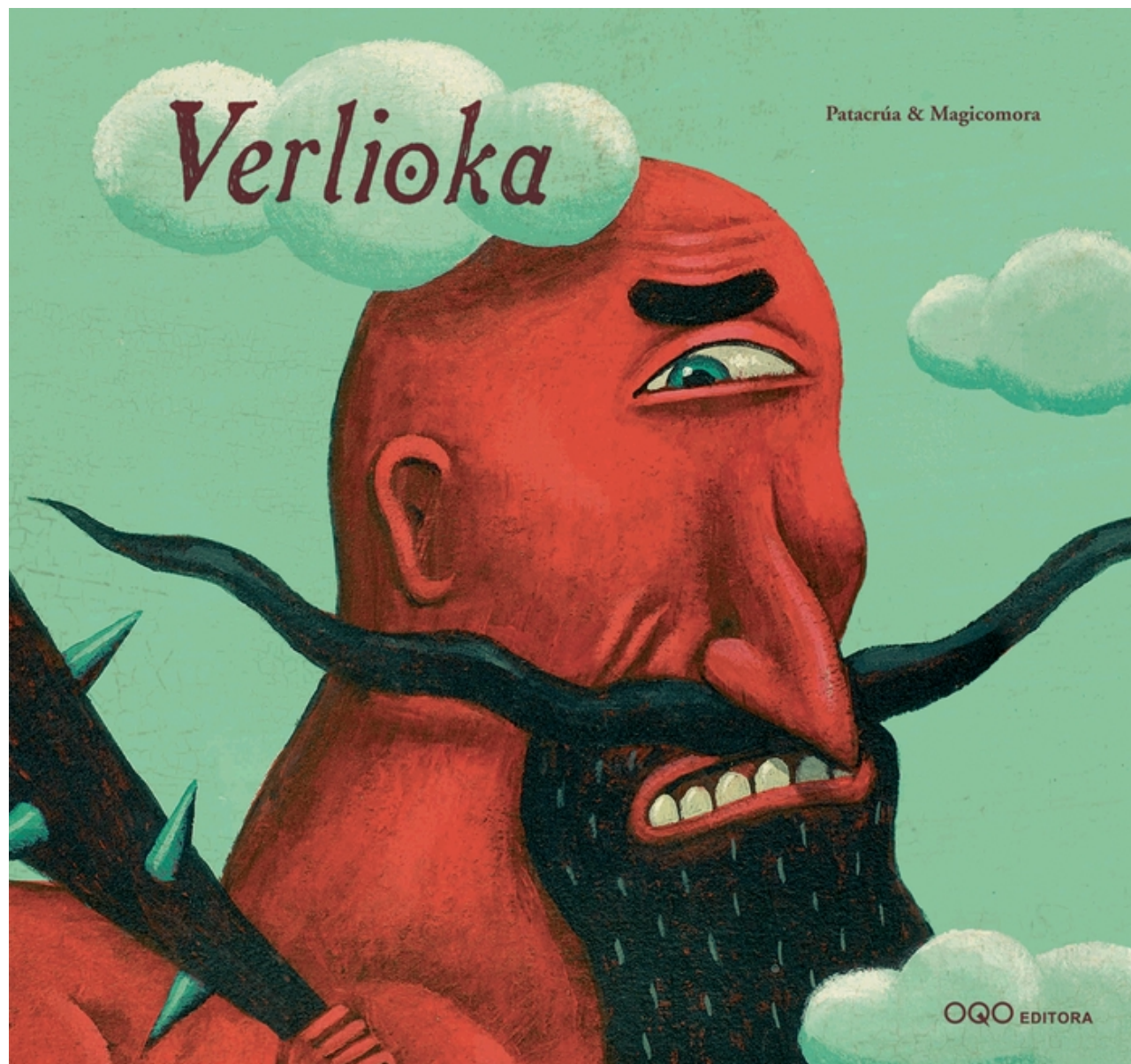
[Станіслав Цалик, Газета по українськи, 27.12.2007](#)

Вкрадений Вирлоок

Оригінально публікація на ЖЖ від 13.07.2020.

Вирлоок — персонаж слов'янської міфології. Вирлоока змальовують як високу однооку істоту з головою, вкритою шерстю, плечима у піваршина і костуром. У казках він виступає вбивцею-руйнівником, який нищить усе, що трапляється на шляху.

Переглядаючи старий радянський мультфільм «Верлиока», чи здогадувалися ви, що дивитесь екранізацію української народної казки?

Попри великоросійський антураж мультику, казка про слов'янського циклопа була записана у «Південній Росії», що в часи Імперії значило «на Україні». Записав її для збірки Афанасьєва «Народні російські казки» Микола Тихорський, — за визначенням Великої бібліографічної енциклопедії, малоросійський белетрист.

Текст казки рясніє українізмами, чим видає своє походження: «От вам казка, а мені бубликів в'язка» замість великоросійського «хто слухав — молодець», звертання «добродію» тощо.

Надто, ім'я потвори, незрозуміле в рамках російської мови, цілком прозоре для україномовного.

ВИРЛООКИЙ, а, е, розм.

1. Який має випуклі, витріщені очі. Одна вирлоока, насуплена дівчинка викрикнула: — Все одно вчитися не буду! (Юрій Збанацький, Малин. дзвін, 1958, 58); Старий вирлоокий Вергун, пам'ятаючи наказ курінного, ні на хвилину не відпускав від себе Дикуна (Спиридон Добровольський, Очаківський розмир, 1965, 84); На самому краю джерела сиділа велика вирлоока жаба і вбирала в широкий рот ноження дрібної пташки (Михайло Стельмах, Кров людська.., І, 1957, 148).

2. рідко. Випуклий, витріщений (про очі). І з виду він [кат] більш походив на звіряку, як на чоловіка: вирлоокі перекошені очі дивились хижо (Олекса Стороженко, І, 1957, 375).

Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 472.

Українською мовою «Вирлоок» був виданий у 2006 році у збірці «Зачароване місце», укладеній Юрієм Винничуком.

Тихорський, М. Вирлоок // Зачароване місце: Українська літературна казка / уклад Юрій Винничук. — Львів : Піраміда, 2006. — 412 с. — (Піраміда казок) — ISBN 966-8522-93-1.

Тур-олень

Оригінально публікація на ЖЖ від 12.07.2020.

Нещодавно купив собі репринтне видання «Світогляду українського народу» Нечуя-Левицького.

Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. — Київ : Центр учбової літератури, 2020. — 87 с. — ISBN 978-611-01-1596-6.

На диво, старенький Ескіз «заходить» навіть після монументальної праці Александра Гейштора. Хоча подекуди таки кидається в очі Нечуєве «натягування сови на глобус», як-от у випадку з Купа(й)лом. Про смисли звичаїв Купальської ночі краще читати у згаданого польського академіка. Здається, Левицький не стільки виводить із фольклорного матеріалу, скільки застосовує до нього заздалегідь вибудовану систему, де є божественна Хмара, Сонце — жінка, й нема самостійного місця для молодших богів (наприклад, вітрового Посвистача автор несподівано ототожнив із так званим Громовиком).

Та разом з тим я відкрив для себе немало нового. Зокрема стало новиною існування в українців образу багаторогого тура-олень, пов'язаного зі зливою і певним «вільготним» божеством у подібі шинкарки. Не менш цікавим є образ лихого царя Ворота, який ховає від Громовика (Перуна?) іншу богиню, ймовірно, сонячну (весняну?).

Про сам репринт зауважу, що це передрук видання 1991 року з післямовою [Олекси Мишанича](#). Спосіб друку можу пояснити лише бажанням зекономити, яке простежується і в оформленні палітурки «туалетного» кольору.

Update: Нарешті придбав [розкішне ілюстроване видання від видавництва Velorum](#).
Рекомендую.

*Світогляд українського народу: ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. Видання друге — К. : Velorum publishing, 2024. — 160 с.
ISBN 978-617-7919-91-8*

Чахлик Невмерущий

Оригінально публікація на ЖЖ від 19.06.2020.

Існує опінія, що Кощій Безсмертний це суто великоросійський персонаж. Однак ось, що пише про нього Михайло Петрович Драгоманов (спершу цитата в оригіналі, а нижче мій переклад):

...образъ этотъ и имя чаще встрѣчается въ сказкахъ великорусскихъ, чѣмъ въ украинскихъ, изъ которыхъ пока напечатаны только одна съ именемъ Костія (у Чубинскаго, т. II, отд. I, №64). Въ великорусскихъ сказкахъ Кощей является по большей части похитителемъ красавицъ, а безсмертнымъ онъ называется потому, что смерть его запрятана далеко и въ очень сложномъ аппаратѣ: въ яйцѣ, которое спрятано въ уткѣ, а утка въ зайцѣ, а заяцъ въ сундукѣ, сундукъ на деревѣ и т.п. Красавица успѣваетъ выпытать секретъ Кощея, герой добываетъ фатальное яйцо и Кощей погибаетъ. Украинская сказка съ именемъ Костія принадлежитъ къ другой фабулѣ (Иванъ Богодавецъ, походженія чудесно рожденного сына долго бездѣтныхъ родителей, который здѣсь между прочимъ самъ съ товарищами захватываетъ дочекъ Костія). Костій здѣсь называется бездушнымъ, такъ какъ душа его спрятана въ яйцѣ, яйцо въ уткѣ, утка въ гнѣздѣ на дубѣ.

— П. Кузьмичевскій, ШОЛУДИВЫЙ БУНЯКА ВЪ УКРАИНСКИХЪ НАРОДНЫХЪ СКАЗАНИЯХЪ.

...образ цей і ім'я частіше зустрічаються у казках великоруських, аніж в українських, з яких поки що надруковано лише одну з іменем Костія (у Чубинського, т. II, відд. I, №64). У великоруських казках Кощей є головним чином викрадачем красунь, а Безсмертним зветься тому, що смерть його захована далеко і в дуже складному пристосуванні: у яйці, яке сховано в качці, а качка — в зайці, а заєць — у скрині, а скриня — на дереві тощо. Красуня встигає вивідати секрет Кощея, герой дістає фатальне яйце і Кощей гине. Українська казка з іменем Костія належить іншій фабулі (Іван Богодавецъ, пригоди дивом народженого сина довго бездітних батьків, який тут поміж іншим сам із товаришами захоплює дочок Костія). Костій тут зветься Бездушним, оскільки душа його захована в яйці, яйце — в качці, качка — у гнізді на дубі.

Надто, Драгоманов наголошує на західному походженні «слов'янського ліча»:

...великоросійское слово Кощей есть ничто иное, какъ передѣлка Костія—Kościeja, которая внѣ этого своего первообраза настолько не имѣетъ смысла, что нѣкоторые великорусскіе варианты измѣняютъ это непонятное имъ имя на Кошъ и даже Коть; очевидно, что это имя должно было зайти въ Великороссію съ юго-запада, гдѣ оно произносилось въ формѣ, этимологическій смыслъ которой былъ еще ясенъ.

...великоруське слово Кощей є ніщо інше, як переробка Костія—Kościeja, яка поза цим своїм первообразом настільки не має сенсу, що деякі великоруські варіанти змінюють це незрозуміле ім'я на Кош чи навіть Кот; очевидно, що це ім'я мусило зайти у Великоросію з південного сходу, де воно вимовлялось у формі, етимологічний сенс якої був іще ясним.

Тим паче, що ім'я має форму, більш характерну для української мови.

Для мифологовъ этого направленія имя Кощей-Костѣй является производнымъ отъ костенѣть въ смыслѣ дѣйствительномъ: наводящій окостененіе, т.е. холодъ, зима; но это этимологія совершенно неправильная, извращающая смыслъ окончанія ѣй, ій, которое при существительномъ корнѣ означаетъ обиліе; кост-ій=кост-истый; ср. украинскіе клички: губій, чубій и т.п. Аналогія съ словомъ Палій совсѣмъ не идетъ здѣсь къ дѣлу.

Для міфологів цього напрямку ім'я Кощей-Костій є похідним від костеніти у сенсі дієвому: навідник окостеніння, тобто холод, зима; але ця етимологія зовсім хибна, спотворює сенс закінчень ѣй, ій, які при іменниковому корені значать рясність; кост-ій = кост-истий; порівняйте українські прізвиська: губій, чубій тощо. Аналогія зі словом Палій тут зовсім не до діла.

На жаль, український фольклорний Костій Бездушний не вистояв проти авторської казки Олександра Пушкіна, а добив його остаточно радянський кінематограф, зокрема мультиплікація.

P.S. Згадана в першій цитаті казка, що називається «Іван Богданець», присутня в мережі.

Хорс Срібнорогий

Оригінально публікація на ЖЖ від 17.06.2020.

Думки дослідників про Хорса доволі суперечливі. Збіг його імені з іранськими *xvar* («ореол»), *xor*, *xores*, *xorsid*, *xurset* («променисте сонце») та індійськими *hara*, *haras* («вогонь») схиляє нас до висновку про те, що в ньому потрібно вбачати сонячне божество, запозичене в іранських народів. Його перейняли й мешканці іншої частини материка. Так, у міфології вогутів та Об'ю бог неба називався Кронес, в остяків і вятків слово *kvar* має значення «повітря», «небо». На єдину дещо ширшу згадку натрапляємо у «Слові о полку Ігоревім» (рядок 159). Там розповідається, як князь Всеслав судив народ і керував містом, а вночі, мов вовк, бігав від Києва до Тмутаракані, до півнів перебігаючи шлях «великому Хорсові». Більшість дослідників переконані, що рух князя з півночі на південь — це шлях сонця зі сходу на захід. Однак іще А. Брюкнер тлумачив це місце у «Слові...», знаходячи там алюзію до місяця. Він звернув увагу на можливість походження назви «Хорс» з кореня, наявного в польському слові *wucharsty* («виснажений»), тобто праслов'янського **krsъ*, що могло б пояснити алюзію до місяця, який регулярно починає «худнути». Вітторе Пізані підтримував таку думку, нагадавши про міфологічний зв'язок вовкулацтва з місяцем. Він вважає, що в цьому фрагменті йдеться про рух Хорса зі сходу на захід уночі в час, коли Всеслав пробігав із півночі на південь і назад. Таким чином Хорс мав уособлювати місяць, виступаючи парою сонцю в образі Дажбога. Отож він саяв, але, мабуть, лише місячним світлом.

— Александр Гейштор, «Слов'янська міфологія».

Підтримує лунарність божества також сучасний російській релігієзнавець Андрій Бесков. Він порівнює цю пару з божественними близнюками-протилежностями Ашвінами (ранком і вечором).

Як на мене, з функціональної точки зору Хорс як бог місяця має більше сенсу, ніж «етимологічна» солярна теорія, котра є основною в академічних колах. Хорс мусить бути місяцем, бо інакше виходить, що слов'янський пантеон позбавлений місячного божества, але має кількох сонячних.

Оглядаючись на ім'я Велес/Волос ([велий](#)?) та прикметники *белёсый*/білий і *wucharsty*/[хорий](#), припускаю, що С належить до окремої морфеми. Відносно свіжий «Школьный этимологический словарь русского языка» Дрофи й Шанського стверджує, що слово «хороший» походить від **chorъ* зі значенням «чистый, убранный». На додаток українській мові відомі слова [«харити»](#) і [«харисто»](#), котрі значать відповідно «чистити» й «охайно».

Слід нагадати, що слов'янський світ, на відміну від Західної Європи, належить до євразійської зони, що характеризувалася культом місяця як символу чоловічої статевої сили. У наших краях для місяця характерні епітети «молодик», «княжич» і порівняння з биком. Тож охайність (чоловіча краса) цілком пасує контексту.

Підсумую: ім'я Хорс могло мати аж три-чотири різні значення: виснажений, гарний/чистий і сяйний.

Зрештою, навіть запозичене іранське слово могло бути застосоване до світила-«антоніма». Адже, як зазначав Гейштор, місяць теж сяє.